

УДК 330.64

JEL Classification: E20

Галина Ціх¹, Леся Кухній²

¹ Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя,
вул. Руська, 56, м. Тернопіль, 46001, Україна
e-mail: galina.tsikb@mail.ru

к.е.н., доцент, декан факультету економіки і підприємницької діяльності;

² Приватний вищий навчальний заклад “Галицька академія”,
вул. Вовчинецька, 227, м. Івано-Франківськ, 76006, Україна
e-mail: carlja@ukr.net
к.е.н., доцент кафедри менеджменту організації

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Анотація. У статті розглянуто застосування теоретичних положень системології у функціонуванні соціально-економічних систем. Проведено ідентифікацію поняття соціально-економічна система та визначено її підсистеми. Виявлено, що розбіжності в функціонуванні кібернетичних та соціально-економічних систем обумовлені природою їх елементарних систем. Встановлено, що ефективність функціонування соціально-економічної системи залежить від організаційної функції менеджменту. Запропоновано заходи щодо вдосконалення організаційної функції та подано аналітичне визначення рівня її досконалості.

Ключові слова: соціально-економічна система, підсистема, функціонування, елементарна система, організаційна функція, менеджерська задача, досконалість.

Галина Ціх, Леся Кухній

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО- ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ

Аннотация. В статье рассмотрено применение теоретических положений системологии в функционировании социально-экономических систем. Проведена идентификация понятия социально-экономическая система и определено ее подсистемы. Выявлено, что различия в функционировании кибернетических и социально-экономических систем обусловлены природой их элементарных систем. Установлено, что эффективность функционирования социально-экономической системы зависит от организационной функции менеджмента. Предложены мероприятия по совершенствованию организационной функции и дано аналитическое определение уровня ее совершенства.

Ключевые слова: *социально-экономическая система, подсистема, функционирования, элементарная система, организационная функция, менеджерская задача, совершенство.*

Halyna Tsikh¹, Lesya Kukhniy²

¹ Ternopil Ivan Puluj National Technical University,
Ruska str., 56, Ternopil, 46001, Ukraine,
e-mail: galina.tsikh@mail.ru

PhD, Prof., Dean of the faculty of Economics and Business activities

² Private higher educational institution “The Galician Academy”,
Vovchynetska str., 227, Ivano-Frankivsk, 76006, Ukraine,
e-mail: caplja@ukr.net

PhD, Assoc., Prof., Department of Management Organizations

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF AN INCREASE IN THE EFFECTIVE FUNCTIONING OF SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS

Abstract. *The article considers the application of theoretical principles of systemology in the functioning of socio-economic systems. The concept of socio-economic system has been identified and its subsystems have been determined. The article reveals that the differences in the functioning of cybernetic and socio-economic systems are conditioned by the nature of their basic system. It also defines that the effective functioning of socio-economic system depends on the organizational function of management. The steps were suggested to improve the organizational function, and analytical identification of its perfection level has been provided.*

Keywords: *socio-economic system; subsystem, functioning; basic system; organizational function; managerial task; perfection.*

Постановка проблеми. В умовах перехідної економіки України особливої актуальності набувають питання ефективності функціонування соціально-економічних систем, вирішення котрих, у свою чергу, дасть можливість соціально-економічним системам розвиватися, підвищить їх конкурентоспроможність та стійкість на ринку.

Ці дослідження здійснюються як в теоретичній так і практичній площинах менеджменту. Беручи до уваги той факт, що сучасний менеджмент ґрунтується на системному підході, то є очевидною доцільність повноцінного застосування теоретичних положень системології до функціонування соціально-економічних систем.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичним аспектам системології присвячена значна кількість досліджень, як зарубіжних так і вітчизняних вчених. До них належать У. Р. Ешбі, Л. П. Крайзмер, С. Бір, А. А. Богданов, Ю. І. Черняк та ін. З-поміж класиків, теоретиків соціально – економічних наук, котрі аналізували проблему ефективності функціонування соціально-економічних систем, суб’єктів господарювання належить відзначити А. Файоля, Г. Емерсона, П. Друкера, М. Х. Мескона, Р. М. Пушкаря, Н. П.Тарнавську, А. В. Шегду та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Однак, зважаючи на велику кількість теоретичних розробок з даної проблематики, теоретико-методологічного забезпечення ефективного функціонування соціально-економічної системи на основі положень системології і менеджменту залишається невизначеним, що вимагає подальших теоретичних досліджень з цього приводу.

Постановка завдання. Аналіз особливостей функціонування соціально-економічних систем в умовах перехідної економіки України вказує на необхідність пошуку шляхів підвищення ефективності їх функціонування для розроблення рекомендацій на основі

положень системології та організаційної функції менеджменту, виходячи з позицій розвитку економічної науки і методів управління.

Виклад основного матеріалу. Спочатку слід констатувати, що соціально-економічними системами виступають і в цілому суспільне виробництво, і галузі економіки та окремі організації. Загальновідомий російський вчений А. А. Богданов вже у свій час трактував соціальну організацію як ціле, частини якого зв'язані необхідним життєвим зв'язком. Розглядаючи економічні системи, А. А. Богданов вказував на наявність у них власних інтересів (в збереженні і закріпленні своєї стабільності, свого місця в суспільному розподілі праці, положення, впливу, влади і т.д.) і засобів для їх реалізації, в чому виражається консервативне начало структури, яке тепер вважається законом самозбереження. Він твердив, що функціональну сторону організації виражають мінливість і здатність до розвитку структури [8, с.17, 30].

Тепер під поняттям «економічна система» розуміють взаємопов'язану сукупність витрат ресурсів в процесах виробництва, розподілу, обміну і споживання [6, с.22].

Однак в складі елементів економічної системи особливу, відмінну від всіх інших її складових, відіграють трудові ресурси, бо праця людей, персоналу організації, як активний продуктивний фактор, виступає рушієм кожного процесу економічної системи, бо без активної участі людини не проявлять своїх продуктивних можливостей всі інші ресурси системи.

Отже, через це, що визначальною складовою економічної системи є її соціальна складова, то в теорії менеджменту її кваліфікують соціально-економічною системою, яка покликана створювати споживні вартості як суспільного так і індивідуального споживання.

Механізм функціонування соціально-економічних систем виступає в теорії менеджменту інтегративним чинником взаємодії, кооперації її автономних підсистем, об'єктів управління.

Фундаментальним результатом розвитку менеджменту, який залишається в теорії менеджменту домінуючим, є представлення організації, як системи щонайвищого порядку складності, системи, найменшими елементарними підсистемами якої є люди, виконавці конкретних трудових задач.

Богданов А.А. ще на початку 20-го століття стверджував, що вивчати будь-яку систему потрібно з точки зору як відносин всіх її частин, так і відносин її як цілого з середовищем, тобто з усіма зовнішніми системами. Він вважав, що закони організації систем єдині для будь-яких об'єктів, що найрізноманітніші явища об'єднуються загальними структурними зв'язками і закономірностями: «Структурні відносини можуть бути узагальнені до такого ж ступеня формальної чистоти схем, як в математиці відносини величин, і на такій основі організаційні задачі можуть вирішуватися способами, аналогічними математичним» [8, с.9]. Він стверджував, що все можна розглядати як системи, тобто елементи у визначеному типі зв'язків.

Загальновідомо, що теорія менеджменту передбачає три різні підходи до пізнання природи життєдіяльності соціальних організацій. Одним із них є системний підхід, який ще в 60-их роках 20 століття професор Кембріджського університету С. Бір поширив з кібернетики на теорію менеджменту [10].

За твердженням Ю. І. Черняка, метод системного аналізу є "... такою областю досліджень, де ще нема встановленої системи понять, загальноприйнятої термінології і єдності думок дослідників і практиків з багатьох принципових питань" [3, с.3]. В зв'язку з цим в публікаціях по системному аналізу вітчизняні і зарубіжні автори правомірно використовують свої визначення системних категорій (об'єктів), способи декомпозиції цих об'єктів і вирішуваних проблем. Цей метод ними застосовується для вирішення різнопланових задач. Характерною особливістю методу системного аналізу є те, що він використовується для вирішення складних неформалізованих в явному виді проблем. Такою є і проблема пізнання механізму функціонування організації, як соціально-економічної системи. Наприклад, Ю. П. Васильєв з цього приводу зазначив, що "Подібно до того, як

інженери працюють над проектуванням різноманітних верстатів, машин, агрегатів, необхідно організувати роботу з проектування нових виробничих об'єднань" [1, с.7]. Іншими словами, нових соціально-економічних систем.

Отже, функціонування соціально-економічних систем підпадає під положення теорії систем, відповідно до якої досліджувану соціально-економічну систему можна віднести до складної, стохастичної, динамічної системи, що складається з взаємопов'язаних частин, кожна із яких вносить щось конкретне в унікальні характеристики цілої системи і, що ця система є відкритою і тому для подальшого свого існування повинна мати здатність адекватно і своєчасно реагувати на зміни в зовнішньому середовищі [4]. При цьому внутрішня структура системи допускає відносну автономність підсистем, котрі утворюють її ієрархічну будову.

Такі системи відносяться до штучних, тобто створених людьми з метою виконувати певну суспільну роль.

Слід зазначити, що відмінність штучних систем від природних систем полягає у нижчій їх досконалості, і тому вони потребують підсистеми менеджменту. З врахуванням цього, соціально-економічні системи можна вважати більше подібними до кібернетичних, ніж штучних систем, які теж складаються з двох підсистем – керівної і керованої [9].

Крім цього, будь-яка господарююча соціально-економічна система передбачає наявність в ній:

- організаційної підсистеми, яка включає всю ієрархію органів управління, за допомогою яких здійснюється загальне регулювання діяльності системи;
- виробничої, матеріально-технічної підсистеми, до якої входить технічна, технологічна та персональна складові;
- економічної підсистеми, яка являє собою систему виробничих відносин, виробничих та господарських зв'язків між виконавцями задач з досягнення цілей системи;
- соціально-психологічної підсистеми, яка включає методи та засоби, а також стимули за допомогою яких мотивується виробнича діяльність персоналу різних структурних одиниць [7].

При цьому є потреба творчо підходити до застосування кібернетичних основ системотворення для проектування соціально-економічних систем, бо в кібернетиці, для того, щоб забезпечити достовірність інтеграції підсистем в систему, її засновники застосовували двійкову систему числення замість традиційної десяткової, оскільки тільки число два дає можливість служити моментною характеристикою елементарної системи за її єдиним достовірно можливим станом – або так, або ні. Напевне, що в цьому і є формальне, математичне вираження філософського поняття – діалектика [11].

А елементарною системою соціально-економічних систем, очевидно, що виступає індивід, який за власним суб'єктивним судженням, як елементарний об'єкт управління, реакція якого на отриману від суб'єкта управління команду не є ні в якій мірі достовірною, має ніяк не визначене реагування на команду керівника, бо поведінка, ставлення підлеглого працівника, його реакція на отриману вказівку не є достовірно передбаченою. Тобто виконавець може вербально реагувати позитивно, а в своїй свідомості може мати не позитивне, а скептичне, чи навіть негативне ставлення до отриманої команди і цим елементарна система соціальної системи радикально відрізняється від елементарної системи кібернетики, реакція якої або так, або ні є і конкретною, і достовірною.

Отже, теоретичні засади системотворення цілком продуктивні для кібернетики, через розбіжність природи елементарних систем, не вдається продуктивно застосовувати до практики менеджменту.

Для того, щоб усунути негатив цієї розбіжності, тобто, щоб підвищити достовірність уявлень про реакцію підлеглого, при організаційному проектуванні виробничо-економічних зв'язків кооперування співвиконавців трудових задач, зручно користуватися методом "чорної скриньки", яке запровадив до теорії менеджменту англійський біолог У. Р. Ешбі, написавши монографію з біологічної кібернетики "Конструкція мозку" [2, с. 30].

Належить констатувати, що метод “чорної скриньки” передбачає, що мислення в мозку підлеглого закрито в черепній коробці і є недоступним для суб’єкта управління, а доступними є тільки вхідна інформація, тобто управлінська команда, та інформація вихідна, тобто споглядальна за результатом дії підлеглого – об’єкта управління, і цей результат може не бути адекватним отриманій команді.

Рішення цієї дилеми є чи не найважливішим завданням в теорії і практиці менеджменту.

Одним із відомих підходів до рішення цього завдання є запровадження в діяльність менеджменту спеціальної функції мотивації праці і множини різних теорій мотивації праці. Різноманітність теорій мотивації праці є свідченням того, що за допомогою цих теорій вдається лише частково підвищити продуктивність працівника.

В даному дослідженні пропонується підвищувати продуктивність підлеглої підсистеми в межах і за рахунок подальшого розвитку організаційної функції менеджменту, сутність якої з точки зору системотворення полягає у забезпеченні виконання всієї множини задач задоволення об’єктивних потреб життєдіяльності соціально-економічних систем – як задач виробничого так і менеджерського характеру.

Дослідження множини цих задач приводить до поділу їх на дві групи:

– до задач першої групи належить відносити ті, які мають заготовлені механізми їх рішення і вони уподібнюються до підсвідомої діяльності нервової системи щодо управління функціонуванням внутрішніх органів людського організму. Іншими словами, це значить, що задачі режимного функціонування системи вирішуються на тому ієрархічному рівні, на якому вони виникають, самостійно тими органами, які ці функції виконують;

– до задач другої групи належить відносити ті, які заготовлених механізмів їх рішення не мають і в кожному конкретному випадку для їх вирішення доводиться виробляти окремі управлінські рішення, що уподібнюються свідомій діяльності людини щодо її поведінки в непрограмованих, нових непередбачуваних ситуаціях, що виникають за умови змін взаємовідносин з середовищем.

Очевидно, що соціально-економічні системи потребують подальших досліджень на предмет підвищення ефективної їх діяльності шляхом збільшення частки менеджерських задач першої групи за рахунок скорочення менеджерських задач другої групи, починаючи з елементарної складової соціально-економічної системи, якою виступає окрема посадова особа, чи співвиконавці конкретних трудових задач.

Пропонується наступна модель будь-якої посадової діяльності (рис. 1).

Рис. 1. Модель посадової діяльності

Дію цієї моделі належить читати так: посадові повноваження передбачають баланс посадових обов’язків і прав та відповідну відповідальність за невиконання посадових обов’язків і за зловживання посадовими правами.

В цілому, рекомендації щодо вдосконалення організаційної функції менеджменту за рахунок розширення автономності діяльності об'єктів управління можна подати аналітично формулою (1)

$$K^D = \frac{\sum n_1}{\sum N} \leq \frac{\sum n_2}{\sum N} \dots \leq 1 \quad (1)$$

де: K^D – коефіцієнт досконалості організаційної функції ($0 < K^D < 1$);

n_1, n_2, \dots – кількість задач, що мають механізм свого рішення;

N – загальна кількість задач, вирішення яких забезпечує успішну життєдіяльність соціально-економічної системи.

Очевидно, що через невизначеність поведінки як зовнішнього так і внутрішнього середовищ соціально-економічної системи коефіцієнт досконалості організаційної функції не досягне одиниці ні в якій соціально-економічній системі. Але зусилля проєктантів щодо його наближення до одиниці за рахунок збільшення – n_1, n_2, \dots послужать чинником для зменшення управлінських трудозатрат і чисельності менеджерського персоналу.

Наприклад, наявність унормованого порядку відрядження працівників у службових справах запобігає множині варіантів індивідуального вирішення цієї задачі в кожному окремому випадку, як і правильна алгоритмізація рішення кібернетичних задач забезпечує єдино правильне їх рішення.

Очевидно, що саме цій меті, досконалості організаційної функції, присвячена і концепція Пітера Друкера Management by objective, суть якої полягає в тому, що кожний керівник в організації, від найвищого до найнижчого рівня, повинен мати чіткі цілі, котрі забезпечують підтримку цілей керівників, що знаходяться на більш високому ієрархічному рівні, а досягнення цих цілей забезпечується реалістичними планами, котрі ґрунтуються на достовірному визначенні основних задач. Однак, з відомих причин, Пітеру Друкеру не вдалося довести, перетворити цю концепцію в теорію [5].

Висновки та перспективи подальших досліджень в даному напрямку. Отже, у відповідності з положеннями системології, функціонування соціально-економічної системи полягає у забезпеченні виконання всієї множини задач задоволення об'єктивних потреб її життєдіяльності – як задач виробничого так і менеджерського характеру. Оскільки, усі ці задачі поділяються на режимні (запрограмовані) і непередбачувані (непрограмовані), то підвищення ефективності функціонування соціально-економічних систем можливе шляхом збільшення частки режимних задач за рахунок скорочення непередбачуваних, починаючи з елементарної складової соціально-економічної системи, якою виступає окрема посадова особа, чи співвиконавці конкретних трудових задач. Перспективним напрямом подальших досліджень з даної проблематики є структурування соціально-економічної системи і визначення механізмів функціонування її елементарних систем.

Використана література:

1. Васильев Ю. П. Организация управления производством в капиталистических странах [Текст] / Ю. П. Васильев; Перевод с англ. – М.: "Мысль", 1975 – 204 с.
2. Краймер Л. П. Кибернетика [Текст] / Л.П. Краймер. – М.: Экономика, 1977 – 279 с.
3. Черняк Ю. И. Системный анализ в управлении экономикой [Текст] / Черняк Ю. И. – М.: Экономика, 1975 – 191 с.
4. Беляев А. М. Системология организации [Текст]/ Беляев А. А., Коротков Э. М. — М.: ИНФРА-М, 2000. — 182 с.
5. Мескон М. Основы менеджмента [Текст] / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – М.: Дело, 1992.
6. Основы економічної теорії / За ред. С. В. Мочерного : Посібник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 472 с.
7. Організація і управління виробництвом: нафтогазовий комплекс / За ред. О. І. Лесюка. Навч. посібник для вищих навчальних закладів. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 14-40; 123-129.
8. Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука) [Текст] / В 2-х кн.: Кн. 1 / Редкол. Л. И. Абалкин и др. – М.: Экономика, 1989. – 304 с.

9. Иванов М. Человек в организации [Текст] / М. Иванов // Менеджмент сегодня. — 2001. — №3.
10. Проблема системности менеджмента в России [Текст] / В. Пудич // Менеджмент сегодня. — 2003. — №2.
11. Ernst P. Billeter-Frey. Economics and cybernetics [Text] / Ernst P. Billeter-Frey // Kybernetes — 2001. — №9/10. — pp. 1139-1140.

REFERENCES

1. Vasiliev Y. P. Organization of production management in the capitalist countries [*Organizatsiya upravleniya proizvodstvom v kapitalisticheskikh stranakh*]. Moscow, The idea, 1975. 204 p.
2. Kriezmar L.P. Cybernetics [*Kibernetika*]. Moscow, Economy, 1977. 279 p.
3. Chernyak Y. I. System analysis in managing the economy [*Sistemnyy analiz v upravlenii ekonomikoy*]. Moscow, Economics, 1975. 191 p.
4. Belyaev A. A., Korotkov E. M. Systemology of the organization [*Sistemologiya organizatsii*]. Moscow, INFRA-M, 2000. 182 p.
5. Mescon M., Albert M., Hadoury F. Fundamentals of management [*Osnovy menedzhmenta*]. Moscow, Business, 1992.
6. Mochernyi S.V. Fundamentals of the economical theory [*Osnovy ekonomichnoyi teorii*]. Kyiv, Publishing center «Academy». 2002. 472 p.
7. Lesyuk O. I. Organization and management of production: oil and gas complex: textbook for higher educational institutions [*Orhanizatsiya i upravlinnya vyrobnystvom: naftohazovyy kompleks*]. Ivano-Frankivs'k, 1999. pp. 14-40; 123-129.
8. Bogdanov A.A. Tectology: (universal organizational science) [*Tektologiya: (Vseobshchaya organizatsionnaya nauka)*]. Moscow, Economics, 1989. 304 p.
9. Ivanov M. People in the organization [Chelovek v organizatsii]. *Menedzhment segodnya – Management today*, 2001, No. 3.
10. Pudich V. The problem of systematic management in Russia [Problema sistemnosti menedzhmenta v Rossii]. *Menedzhment segodnya – Management today*, 2003, No. 2.
11. Ernst P. Billeter-Frey. Economics and cybernetics, *Kybernetes*, 2001, No. 9/10, pp. 1139-1140.

Рецензія: д.е.н., проф. Данилюк М. О.

Reviewed: Dr., Prof. Danylyuk M. O.

Received: April, 2013

1st Revision: April, 2013

Accepted: May, 2013

